

KULTTUURIA LUKEMASSA

JUHA SUORANTA

”Mutta minusta näyttää että keskellä tätä rauhaa on meneillään verilöyly, ja että auringon hajun takana on tulipalojen haju.” (Pier Paolo Pasolini 1996)

”Ja mitä pitäisikään sanoa niistä poliitikoista, jotka opettajan tai virkailijan vähäisellä kokemuksella eivät epärii antaa sosiologeille kasvatussosiologian tai byrokratian oppituntia!” (Pierre Bourdieu 2000)

Inhimillisten tekojen käsiteanalyysisessä tutkimuksessa on sangen hyödyllistä tehdä ero tietyn teon tulosten ja seurausten välillä (von Wright 1971, 66; 2001, 192). Teon tulos on se asiantila, joka välttämättä täytyy saavuttaa, jotta teko voidaan sanoa tehdyksi. Jos ikkunan avaaminen on teko, sen tuloksena ikkuna on auki. Ikkunan avaamisen seurauksena lintu voi lentää sisään (Eskola & al. 1987, 153).

Uskon, että juuri tästä – siitä millaisten lintujen on mahdollista lentää sisään – on kysymys, kun ratkaistaan, elämmekö lisääntyvien inhimillisten mahdollisuuksien vai lisääntyvän kärsimyksen maailmassa.

Kun nyt siirryn logiikan asioista asioiden lojikkaan, on pidettävä mielessä, että ihmistieteiden metodologista rationalismia voidaan käyttää monella tavalla. Sillä voidaan selvittää aktuaalisia, yhteiskuntien ja maailman todellisia sosiaalisia ongelmia. Mutta yhtä varmasti sitä voidaan tie-deuskoisesti käyttää ilmaisemaan ja takaamaan länsimaista pöyhkeyttä ja välinpitämättömyyttä (Bourdieu 1999, 40). Rationalismi itsessään ei siis takaa mitään; vasta käyttöyhteys, ne yhteiskunnalliset suhteet, jotka kulloinkin hallitsevat, osoittaa järjelyn moraaliset seuraukset.

...

Luku- ja kirjoitustaito ovat 1800-luvulta lähtien toimineet porvarillisen kansallisvaltion normina ja poliittisen valistuksen välineinä. Kansallisval-

tiosta on koulutusideologian avulla muodostettu luku- ja kirjoitustaitoon perustuva pakkoystävyyden liitto. Pakkoystävyyden taustalla on kaksi ajatusta: ensinnäkin se, että ihmiset ovat vaikutuksille alttiita eläimiä, ja toiseksi se, että oikeat luku- ja kirjoitustaidot kesyttävät. (Sloterdijk 2000, 8–9.)

Ihmisten kesyttämisen eli oikeanlaisten vaikutusten takaamisen välineitä ovat erilaiset hallinnan tavat. Hallinta viittaa tavanomaisten politiikan muotojen lisäksi mentaliteetteihin, niihin kesytettyihin ajattelu- ja toimintatapoihin, jotka muotoutuvat tietyn hallinnan tuloksena ja joilla yksilöt osoittavat olevansa hallittuja. Hallinta ei siis ole vain politiikkaa, sanan naiivissa merkityksessä yhteisten asioiden hoitoa, vaan ulottuu arkisen kanssakäymisemme monimuotoisiin tapoihin ja tottumuksiin. Hallinta on materiaallinen ja symbolinen olosuhde, joka iskostuu käytäntöihimme, sosiaalisiin askareisiimme, kielenkäyttöömme ja eleisiimme. Hallinnan käsittäminen näin perustuu ajatukseen, jonka mukaan ihmistietoisuus muuttuu elinehtojen ja yhteiskunnallisten suhteiden mukana (Marx & Engels 1998, 59–60).

Historiallisella ja pelkistävällä katseella on eroteltavissa kaksi erilaista kesyttämisen ja hallinnan tapaa, joilla yksilöistä on muokattu kuuliaisia ja hyödyllisiä kansalaisia (Foucault 2000). Ensinnäkin ihmisiä on hallittu yksinvaltiaan suveriniteettiin perustuvalla ruumiillisella ja näytösluonteisella rankaisemisella. Pelon spekteakkeleja on seurannut sosiaalisten laitosten käytäntöihin ja sääntöjärjestelmiin kiertynyt sielun kontrolli, kurinpidon yhteiskunta, jossa hallinta laitostuu useaksi valtiolliseksi ja kansalliseksi, lailla säädellyksi järjestelmäksi.

Kurinpidon yhteiskunnissa kesyttämistä on kahdenlaista, toisaalta ulkoista tarkkailua ja eristämistä, toisaalta sisäisen itsekurin käytäntöjä. Ulkoinen tarkkailu tarkoittaa saarronomaista sulkeistamista yhteiskunnan laitamille: Armeija, vankilat, ja mielisairaalat ovat esimerkkejä pahan pidättämisestä yhteyksien katkaisemisesta, ajan pysäyttämisestä.

Sisäisen itsekurin käytännöt puolestaan liuke-

Lapin yliopistossa 1.3.2002 pidetty virkaanastujaisesityelmä.

nevat osaksi jokaisen modernin instituution perustaa läpinäkyvyytenä, tehokkuutena ja arviointina. Niistä tulee modernin yhteiskunnan itsensänselvyyksiä, jotka järjestävät yksilöitä rankiin. Perhemuoto, koulutusjärjestelmä (ks. Bourdieu 1967), lainsäädäntö, sosiaalihuolto ja nykyaikainen mediini sekä näitä tutkivat tieteet ovat esimerkkejä itsekurin järjestelmistä.

Kurinpidon yhteiskunta on saanut muotonsa kansallisvaltioideologiana, jonka on väitetty vetävän viimeisiään. Sen perusvastakkaisuus on rakentunut proletariaatin työvoiman ja tuotantovälineet omistavan pääoman varaan, josta on noussut myös sen voima: työn- ja luokkajaon dialektiikka ja erilaisten intressiristiriitojen sovittelu (vrt. Hardt & Negri 2000, 397).

Hyvinvointivaltiollisissa kapitalismissa hallinta on ratkaistu sopimalla yhteisestä arvoperustasta, jota on kutsuttu pohjoismaiden normatiiviseksi perinnöksi (Kosonen 1998). Sen neljä peruspilaria ovat olleet ensinnäkin universaalit sosiaaliset oikeudet, toiseksi julkisen vallan vastuu hyvinvoinnin takaamisessa, kolmanneksi laajamittainen tasa-arvo ja neljänneksi täystyöllisyys (Kosonen 1998, 105–107). Hyvinvoinnin eetos on kiteytetty myös solidaarisuuden, kohtuullisuuden ja maailmallisuuden jaloiksi periaatteiksi (Hänninen 2001, 29).

Joillekin ihmisryhmille – kutsuttakoon heitä intellektuelleiksi – hallinta on tuottavana valtana luonut illuusion vapaudesta vasta-ajatteluun, joka analysoi ja kyseenalaistaa itse kurinpidollisen hallinnan käytännöt, siis itse ajattelun tuottaneen järjestelmän. Kuten Pierre Bourdieu (Bourdieu & Haacke 1997, 83) kirjoittaa: ”taiteilijoiden, kirjailijoiden ja tieteenharjoittajien, joilla on hallussaan joitakin ihmiskunnan historian harvinaisimpia saavutuksia, on opittava käyttämään valtion heille takaamaa vapautta valtiota vastaan”. Kysymys on siis valtion puolustamisesta kritiikin avulla (ks. myös Kettunen 2001, 262).

Kritiikin mahdollistavat kansalaistaidot, kuten luku- ja kirjoitustaito, eivät kuitenkaan ole vain yksilöllisiä kykyjä, moraaliteknologioita (ks. Lehtonen 2001, 58–61), joiden avulla voi ilmaista itseään, toimia poliittisesti tai harjoittaa kritiikkiä, vaan ne toimivat myös sosiaalisen erottelun välineinä. Erottelun valtiollinen perusta on koulutusjärjestelmä, joka lajittelee yksilöt näiden olemassa olevan kulttuuripääoman mukaiseen järjestykseen. Koska luontaista lahjakkuutta eli kyvykkyyseroja ja kulttuuripääoman mukaisia so-

siaalisia eroja ei pystytä erottamaan toisistaan, on koulutusjärjestelmällä taipumus säilyttää olemassa olevat sosiaaliset erot (Bourdieu 1998, 32).

Sanotusta voi saada käsityksen, että hallinta näkisi kuin mekaaninen kellokoneisto. Kysymys ei kuitenkaan ole mekaniikasta, vaan orgaanisesta toiminnasta: teoista, sanoista ja eleistä, päätöksistä, käskyistä ja ohjeista kodeissa, kouluissa, sairaaloissa, vero toimistoissa ja yritysten pääkontto-reissa. Hallinnan viekkaus on modernin yhteiskunnan järjestelmälogiikan näennäisessä ja todellisessa satunnaisuudessa. Opettajat, siinä missä sosiaalityöntekijät ja juristitkin, tuottavat tämän järjestyksen tietämättään ja tahtomattaan ikään kuin objektiivisina valintoina (Bourdieu 1998, 38).

...

Edellä sanottu lomittuu osaksi tarinaa, josta yleisessä yhteiskuntateoriassa (ks. Heiskala 2000, 206–210) puhutaan ja kirjoitetaan metamuutoksen käsitteellä (Eräsaari 2001). Metamuutos kuvaa pohjoismaiden normatiiviseen perintöönkin sisältyvien ihanteiden horjumista ja viittaa pyrkimykseen sopeutua jatkuvaan liikkeeseen ja epävarmuuteen, tilanteeseen, ”jossa on monia houkutuksia tulla vietyksi yhteen jos toiseenkin suuntaan” (Eräsaari 2001, 236). Suuri viettelys sisältyy tietokoneistettuun verkostoyhteiskuntaan, jossa sosiaalinen vastuuntunto haihtuu virtuaalipedagogiikan sisällyksettömyyteen ja hävittää yliopiston kriittisenä vastarintana kaikille dogmaattisille voimille (Derrida 2000, 254). Uusi imperiumiksi (Hardt & Negri 2000) kutsuttu hallinta lupaa myös muita kaikkivaltiuuden näkyjä, ”joissa annetaan ymmärtää ainaisen läsnäolon ja kaikkietävyys olevalle taloudellisesti ja informaatioteknologisesti välttämätöntä” (Eräsaari 2001, 236).

Ironista kyllä, hallinnan käytännöissä tapahtuvat muutokset etenevät huomaamatta, ”kuin kisasantassuin” (Beck 1995, 14). Kielikuva on sattuva Suomessa viime vuosikymmenten aikana tapahtuneiden muutosten kannalta (ks. Blom 2000; Julkunen 2001). Muutosten osoittamassa taloudellisen eliitin ja kansan välisessä arvokuilussa (ks. Kantola 2002) ei tietenkään ole mitään uutta. Uutta ei liene siinäkään, että pääosa koulutuksesta koskevista muutoksista on toteutettu virkamiestyönä ilman poliittista keskustelua ja vasta jälkikäteen ne koululainsäädännöllä siunaten

(Rinne 2001, 95). Liekö uutuusarvoa silläkään havainnolla, että vaikka ihmiset tavan takaa ilmaisevat kannattavansa julkisia palveluja, korkean verotuksenkin uhalla (EVA 2001), silti julkista sektoria ajetaan alas. Dramaattisinta taloudellisessa alasarjassa on sen työetiikkaa rapauttava vaikutus.

Metamuutosten taustalla on uusliberalismiksi tai saalistuskapitalismiksi kutsuttu rajattoman riiston utopia. Uusliberalismin poliittisen ja taloudellisen variantin keskeiset ajatukset kiteytyvät yksilön ja kaupan vapauteen (Julkunen 2001, 48). Niiden nimissä väitetään, että vapaat ihmiset ja vapaat markkinat osaavat ratkaista asiat ilman politiikan väliintuloa. Uusliberalismin perivihollinen on ajatus yksityisen omistuksen rajoittamisesta, mitä tuloverotuskin tästä näkökulmasta edustaa, vaikka tosiasiaa ihmisten enemmistöltä, ”sen jäsenten yhdeksältä kymmenesosalta yksityisomistus on poistettu” (Marx & Engels 1998, 55). Uusliberalistisen utopian taloudellinen tukiteoria on puhdas matemaattinen fiktio (Bourdieu 1999, 124) ja sen rauniomainen ihmiskatsomus sopii kuvaamaan ”vain harvojen, etuoikeutettujen länsimaisten miesten kokemuksia” (Moisander 2000, 183).

Koulutuksen alueella uusliberalismi on merkinnyt siirtymistä koulutuksellista tasa-arvoa korostavasta riittävyyden eetoksesta yksilöiden välistä kilpailua ja tehokkuutta korostavaan erinomaisuuden eetokseen (Simola 2000). Kun kilpailaan erinomaisuudesta, eivät kaikki voi voittaa. Uusliberalismista on turha etsiä kasvatuksen suuntaa, sillä suurin osa on tuomittu häviämään. Uusliberalismin tuloksena mahdollisuuksienkin tasa-arvon ikkuna sulkeutuu, ja kun järjestelmää aletaan pitää päämääränä, se alkaa tuottaa tunnevammaisia tehopakkauksia ja palkita hyödyllisiä idiootteja.

Pierre Bourdieu (2000, 45) muistuttaa, ettei tutkijan kannata ryhtyä poliitikoksi säättämään tavoitteista, mutta hänen tulee muistuttaa tavoitteiden sosiaalisista ja taloudellisista ehdoista niille, jotka tekevät päätöksiä, joiden tulokset, ja ennen kaikkea seuraukset, ovat kestäättömiä. Tässä hengessä nuori opiskelijani Saija Kuivas (2002, 6), joka valmistuu luokanopettajaksi ja erikoistuu kriittiseen mediakasvatukseen, kirjoittaa: ”Työtä uusliberalistisen politiikan arkipäiväistämiseksi on tehty rajusti kaikilla rintamilla, etenkin valtakunnallisten medioiden suurella myötävaikutuksella. Tuloksena tästä työstä uusliberalistinen po-

liittikka onnistuu tänä päivänä näyttäytymään itsestään selvänä maailmankuvana, jolle ei ole olemassa vaihtoehtoja. Kansalle tehdään selväksi, että taloudellisia voimia ei voi vastustaa ja että korkein mahdollinen kasvu eli tuottavuus ja kilpailukyky on ihmisen toimien lopullinen ja ainoa päämäärä. Samalla on saatu läpi ajatus koko kansan hyväksi toimivasta politiikasta, toteutetun politiikan koko kansan hyvinvointia kasvattavista vaikutuksista, kun itse asiassa uusliberalistisen politiikan hyödyn korjaavat ainoastaan suurituloiset sijoittajat ja osakkeenomistajat, hallitseva eliitti. Edellisten ryhmien voiton maksimoi se kansan suuri enemmistö, jonka tehtäväksi jää uuden kasvuvaiheen saavuttamiseksi ponnistella työmarkkinoiden joustavuuden lisäämiseksi”.

Saija Kuivaksen luonnehtiman uusliberalistisen utopian ongelma on, ettei se lainkaan ota huomioon niitä rakenteellisia ehtoja ja sosiaalisia kustannuksia, jotka ovat ihmisten kyvykkyyden ja tuottavuuden taustalla (Bourdieu 1999, 125). Näitä ovat sekä kotitalouksissa palkatta tehty yksityinen työ että julkinen koulutus, terveyshuolto ja sosiaalipalvelut. Nämä ovat uusliberalismin sokeita pisteitä, valkoisia alueita sen tuhovoimaisella kartalla, vaikka uusliberalismin vampyyri elää juuri niiden varassa.

Imperiumin maailmanjärjestys merkitsee kapitalismin ylintä kehitystasetta (Hardt & Negri 2000; Deleuze 1995), jossa valtioiden kansalliset rajat liukenevat ja jossa imperiumin hallinta perustuu ylikansallisten, erityisesti talouspoliittisten organisaatioiden toimintaan. Kansallisvaltioista vahvimmat voivat käyttää kansainvälisiä järjestöjä ja satelliittivaltioita suojakilpinään oikeuttamassa kansainvälistä poliisi- ja hävitystoimintaansa kaikkialla, missä pääoman edut näyttävät olevan uhattuina.

Kaikessa hämmästytyksessään syyskuun 11. päivä oli lähtölaukaus imperiumin työnjaolle, jossa Yhdysvallat pommittaa, YK ruokkii ja muut maksavat. Siinä missä yli puolet hätä- ja kehitysavusta tulee tätä nykyä Euroopasta, siinä 40 prosenttia maailman sotilasmenoista menee Yhdysvaltojen budjettiin (Wernicke 2002) – tätä kutsutaan kauniisti globaaliksi sotilaalliseksi toimintakyvyksi (Jakobson 2002).

Mikä mahtaa olla se arvo ja oikeus, jota noin raivokkaasti täytyy puolustaa? Se ei ainakaan ole niiden miljoonien köyhien, lukutaidottomien ja uloslöytyjen amerikkalaisten rajoittamaton vapaus, jotka asuttavat maailman rikkaimman maan

unohdettuja alueita. Se ei myöskään voi olla niiden miljardin ihmisen rajoittamaton vapaus, joiden on selviydyttävä arjestaan vajaalla eurolla päivässä. Kun Yhdysvallat nyt terrorisoi World Trade Centerin iskuissa kuolleiden kahden tuhannen ihmisen varjolla muuta maailmaa, kukahan puolustaisi niitä kahta tuhatta hyvän Jumalan lasta, jotka kuolevat aliravitsemukseen, eivät viikossa eivätkä päivässä, vaan tämän luennon aikana.

Muutokset hallinnan ja kesyttämisen tavoissa eivät siis merkitse samaa kuin uudet somisteet näyteikkunassa tai saippuaopperan vaihtuminen toiseksi. Ne koskettavat elämämme ulkoisia ja sisäisiä ehtoja: elämämme materiaalisia ja kulttuurisia puitteita, ja näin ollen myös tietoisuuttamme ja käsitystä itsestämme (Willis 1999, 141).

...

Yliopistossa toimiminen merkitsee mahdollisuutta ja velvollisuutta tutkimukseen ja itsensä arrottomaan sivistämiseen (Said 2001, 28). Teknokraattisessa ilmapiiirissä se voi totta kyllä johtaa yksinäisyyteen, mutta sekin on aina parempi vaihtoehto kuin olemassa olevan tilanteen laumahenkinen sietäminen (Said 2001, 28) puhumattakaan siitä, että heittäytyisi mukaan hyrisen kaikkivoipuuden näennäiseen eetokseen. Siinä missä loogis-analyttinen filosofia heijasti aikanaan edistysuskoa aikaansa, siinä etiikka, kriittinen filosofia ja niistä kumpuavat erityistieteelliset asetelmat ovat tämän päivän todellisia tekoja (ks. myös von Wright 2001, 8–9).

Tiedosta ei ole pulaa. Jottei akateemisen ylemmyyden typeryyttämänä tulisi tuottaneeksi tieteellistä barbariaa (Lefebvre 2000, 243), on puhuttava asioiden oikeilla nimillä siitä, mistä vaie-

taan, äänellä, jota ei voida sivuuttaa. Tieteellinen etevyys ei lopultakaan ole tulosten tuottamisessa sinänsä, vaan tulkintahegemonian hallussa pitämisessä (ks. Heikkilä 2001, 551). Se, jos mikä, edellyttää, että on selvillä yhteiskunnallisesta kokonaistilanteesta ja osaa sen pohjalta laatia olennaisia tutkimuskysymyksiä.

Tässä tehtävässä yksi kasvatustieteilijällekin tarpeellinen väline, medialukutaidon ohella, on talouden lukutaito (Buckingham 2000, 167; Kerkelä 2000, 198). Se auttaa näkemään nykymaailman pelisääntöjä ja antaa mahdollisuuden ymmärtää taloutta toimintana, joka perustuu ihmisten mahdollisimman monipuolisen yhteiskunnallisen olemisen kehittämiseen. Sen laskelmissa on ”sijansa sekä kärsimyksestä aiheutuville kustannuksille että itsensä toteuttamisesta koituville voitoille”, jotka taloususkon kultti ohittaa (Bourdieu 1999, 95). Tästä näkökulmasta saattaisi myös ymmärtää, että kaikella väkivallalla on hintansa, että uusliberalismin rakenteellinen väkivalta, irtisanomisten, pätkätöiden ja sosiaalisen turvattomuuden muodoissa, saa vastineensa itsemurhissa, rikollisuudessa, päihteiden käytössä ja moraalista kuohuntaa aiheuttavassa arkipäivän väkivallassa (Bourdieu 1999, 63).

Jos lukeminen ja luennoiminen hallinnan historiallisista muodoista on teko, sen tulos voi olla lisääntynyt tietoisuus historian viekkaudesta, yksilöllisen vapauden näennäisyydestä tai oivallus kriittisen toiminnan välttämättömyydestä. Kasvatustieteilijällä ei voi olla suuria kuvitelmia ajatustensa vaikuttavuudesta. Ne voivat jäädä tyhjiksi kuin virkaanastujaisilaisuuksien seremoniaaliset puitteet. Kulttuurin lukemisen seurauksena on kuitenkin mahdollista, ”että ikkuna taas joskus / unohtuu auki, ja lintu / eksyy sisään” (Saarikoski 1996, 226).

KIRJALLISUUS

Beck, U.: Poliitiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa. S. 11–82. Teoksessa: Beck, U. & Giddens, A. & Lash, S.: Nykyaajan jäljillä. Suom. Leevi Lehto. Jyväskylä: Vastapaino, 1995

Blom, R. (toim.): Mikä Suomessa muuttui? Tampere: Gaudeamus, 2000

Bourdieu, P.: Systems of education and systems of thought. *Social Science Journal* 19 (1967): 3, 338–352

Bourdieu, P.: Järjen käyrännöllisyys. Toiminnan teorian lähtökohtia. Tampere: Vastapaino, 1998

Bourdieu, P.: Vastatuulet. Ohjeita uusliberalismin vastaiseen taisteluun. Suom. Tiina Arppe. Keuruu:

Otava, 1999

Bourdieu, P.: Sosiologian tehtävä ja sosiologian kompetenssi. *Tiedepoliitiikka* 25 (2000): 4, 43–46

Bourdieu, P. & Haacke, H.: Ajatusten vapaakauppa. Suom. Kaija Kaitavuori, Rolf Büchi ja Leena Nieminen. Vammala: Taide, 1997

Buckingham, D.: *After the Death of Childhood*. Cambridge: Polity Press, 2000

Deleuze, G.: Postscript on Control Societies. P. 177–182. In: Deleuze, G.: *Negotiations*. Käänn. Martin Joughin. New York: Columbia University Press, 1995

Derrida, J.: Tulevat humanistiset tieteet eli yliopisto

ilman ehtoja. Suom. Outi Pasanen. Tiede & edistys 25 (2000): 4, 253–275

Eräsaari, R.: Metamuutos. Janus 9 (2001): 3, 233–245

Eskola, A. & Jylhä, M. & Weckroth, K.: AIDS:in 'logiikasta'. S. 147–159. Teoksessa: Stålström, O. (toim.): Aids asiallisesti. Helsinki: Gaudeamus, 1987

EVA 2001. Erilaisuuksien Suomi. Raportti suomalaisten asenteista 2001. Helsinki: Taloustieto, 2001

Foucault, M.: Tarkkailla ja rangaista. Suom. Eevi Nivanka. Keuruu: Otava, 2000

Hardt, M. & Negri, A.: Empire. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press, 2000

Heikkilä, M.: Lama, nälkä ja sosiaaliturvan väärinkäyttö. Yhteiskuntapolitiikka 66 (2001): 6, 545–551

Heiskala, R.: Toiminta, tapa ja rakenne. Tampere: Gaudeamus, 2000

Hänninen, S.: Pohjoismaisen hyvinvoinnin poliittinen eetos. Tiede & edistys 26 (2001): 1, 19–33

Jakobson, M.: Unohtaako USA Suomen? Helsingin Sanomat 23.2.2002, A4

Julkunen, Raija: Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa. Tampere: Osuus-kunta Vastapaino, 2001

Kantola, A.: Markkinakuri ja managerivalta. Pallas-sarja. Tampere: Loki, 2002

Kerkelä, L.: Kansainvälisen kaupan teoria ja vaikutukset naisiin. S. 196–213. Teoksessa: Vainio, T. (toim.): Naisten talouskirja. Helsinki: Gaudeamus, 2000

Kettunen, P.: Mitä yhteiskunta tekee pohjoismaissa? Tiede & edistys 26 (2001): 4, 257–269

Kosonen, P.: Pohjoismaiset mallit murroksessa. Tampere: Vastapaino, 1998

Kuivas, S.: Demokratiasta uusliberalistiseen maailmanjärjestykseen. Lapin ylioppilaslehti 2/2002

Lefebvre, H.: Critique of Everyday Life. Käänn.

John Moore. London & New York: Verso, 2000

Lehtonen, M.: Post scriptum. Kirja medioitumisen aikakaudella. Jyväskylä: Vastapaino, 2001

Marx, K. & Engels, F.: Kommunistinen manifesti. Suom. Juha Koivisto, Markku Mäki ja Timo Uusitupa. Tampere: Vastapaino, 1998

Moisander, J.: Taloustiede talouspolitiikan apuvälineenä. S. 176–195. Teoksessa: Vainio, T. (toim.): Naisten talouskirja. Helsinki: Gaudeamus, 2000

Pasolini, P.: Orgiat. Suom. M. Berger. Helsinki: Like, 1996

Rinne, R.: Koulutuspolitiikan käänne ja nuorten syrjäytyminen. S. 91–137. Teoksessa: Jauhiainen, A. & Rinne, R. & Tähtinen, J. (toim.): Koulutuspolitiikka Suomessa ja ylikansalliset mallit. Kasvatusalan tutkimuksia 1. Suomen Kasvatustieteellinen Seura, 2001

Saarikoski, P.: Tiarnia-sarja. Toimittanut ja jälkisanan kirjoittanut H. K. Riikonen. Keuruu: Otava, 1996

Said, E.: Ajattelevan ihmisen vastuu. Suom. Matti Savolainen. Helsinki: Loki, 2001

Simola, H.: Koulupolitiikka ja erinomaisuuden eetos. Kasvatus 32 (2000): 3, 290–297

Sloterdijk, P.: Sääntöjä ihmistarhalle. Vastauskirjoitus Kirjeeseen "humanismista". Suom. Markku Lehtinen. Nuori Voima 1/2000, 7–16

Wernicke, C.: Amerikka sotii, Eurooppa maksaa. Helsingin Sanomat 20.2.2002, C10

Willis, P.: Labor Power, Culture, and the Cultural Commodity. P. 139–169. In: Castells, M. & Flecha, R. & Freire, P. & Giroux, H. & Macedo, D. & Willis, P.: Critical Education in the New Information Age. Lanham: Rowman & Littlefield, 1999

Wright, G. H. von: Explanation and Understanding. Ithaca: Cornell University Press, 1971

Wright, G. H. von: Hyvän muunnelmat. Suom. Vesa Oittinen. Keuruu: Otava, 2001.